

jedynie niezbędnym uzupełnieniem dla sakramentalnego, indywidualnego wyznania grzechów i indywidualnego rozgrzeszenia. Mimo dużej ostrożności Autora w wyciąganiu wniosków, mimo otwartej postawy w interpretacji źródeł zgodnie z kryteriami epoki, w której były one stosowane, mimo świadomości, że niektóre kręgi Kościoła niemieckiego (zob. postulatory stawiane na Synodzie diecezji zachodnio-niemieckich w 1976 r., domagające się, aby nabożeństwa pokutne przybrały jakąś formę sakramentu pokuty. W ostatecznej redakcji zrezygnowano z tego postulatu) wywierały pewne naciski w celu rozszerzenia interpretacji i rozstrzygnięć trydenckich, H. P. Arendt podtrzymuje istotny sens i znaczenie kanonów trydenckich na temat indywidualnej spowiedzi św. Podkreśla ponadto ich moc zobowiązującą dla każdej formy obrzędów sakramentu, choć nie wyklucza pewnych możliwości reinterpretacyjnych, jakkolwiek w nieistotnych sprawach.

Praca H. P. Arendta oparta jest na solidnej, ogromnej literaturze. Właściwie połowa rozprawy (od 353 do 615 str.) to przypisy, zestaw źródeł, literatura, indeksy. Autor prześledził chyba wszystkie poważniejsze traktaty naukowe omawianej materii dostępne w głównych językach europejskich. Jedno może zastrzeżenie natury metodologicznej. Razi nieco, że przy tak pogłębionym studium, pozwala sobie niekiedy Autor na dokumentowanie materiałem „z drugiej ręki”, zamiast bezpośrednio z łatwo przecież dostępnych źródeł. Chodzi tu o nieobecne u Autora *Acta Synodalia Concilii Vaticani II* czy też o Schematy robocze komisji Concilium, która przygotowała nowe struktury rytowe sakramentu pokuty, a dostępne przecież w Archiwum Kongregacji dla Spraw Kultu Bożego. Uwagi te jednak w niczym nie osłabiają znaczenia i ciężaru gatunkowego omówionej rozprawy.

Gniezno — Warszawa

KS. JERZY STEFAŃSKI

Gott feiern. Theologische Anregung und geistliche Vertiefung zur Feier von Messe und Stundengebet. Herausgegeben von Josef G. Plöger, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau — Basel — Wien 1980, ss. 479.

Od zarania chrześcijaństwa liturgia stanowiła jeden z najbardziej żywych przejawów kultu Bożego, a także i dzieła realizacji zbawienia przez i w Kościele. Bogactwo historyczne form liturgii nie zawsze jednak posiadało odpowiednie i bardziej pogłębione analizy teologiczne, które by ostatecznie ułatwiły ich zrozumienie oraz należyte przeżywanie. Dostrzeżenie zatem przed a szczególnie w czasie Vaticanum II, potrzeby reformy znalazło swój schematyczny wyraz w Konstytucji o liturgii. Dała ona podstawy do współczesnej i doświadczalnej nadal reformy liturgii. Wprowadzone nowe formy obrzędów czy wyrazów kultu wymagają jednak nadal badań oraz analiz, i to opartych w pierwszym rzędzie na właściwym wykorzystaniu danych biblijnych, a następnie także i danych patrystycznych, tak nurtu zachodniego jak i wschodniego.

Jedną z takich prób, w tym przypadku traktujących o Mszy św. oraz Liturgii godzin, pt. *Gott feiern* udostępniło wydawnictwo Herder. Pozycja ta ukazała się jako księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin wybitnego liturgisty niemieckiego Theodora Simona Schnitzlera, autora około 30 książek tłumaczonych na wiele języków oraz ponad 30 artykułów i opracowań w słownikach i dziełach zbiorowych.

Praca ta po słowie wstępnym kard. J. Höffnera oraz biskupa pomocniczego z Kolonii i redaktora wydania, J. G. Plögera podzielona została na trzy zasadnicze bloki treściowe, prezentujące opracowania 37 autorów.

Pierwsza część traktuje o liturgii w formie bardziej ogólnej (s. 15—68). Zamieszczono tu w kolejności studia następujących autorów: B. Neunheuser,

T. Maas-Ewerd, H. Rennings, H. Reifenberg i R. Berger. Opracowania te dotyczą m. in. sensu święta, udziału w nim poszczególnych ludzi czy wartości, jakie z niego wypływają. Te ogólne uwagi stanowią doskonałe wprowadzenie do dalszych bardziej szczegółowych opracowań.

Część druga poświęcona została Mszy św. (s. 69—293). Zamieszczone tu opracowania traktują o poszczególnych częściach liturgii eucharystycznej począwszy od aktu pozdrowienia aż do aktu rozesłania. W kolejności druku publikują tu swe przemyślenia H. J. Herkenrath, B. Senger, A. Adam, B. Fischer, P. Harnoncourt, O. Nussbaum, E. von Severus, F. Scheen, J. Baumgartner, B. Kleinheyser, J. H. Emminghaus, H. Hollerweger, E. J. Lengeling, G. Duffrer, F. Nikolasch, J. Schmitz, H. Aufderbeck i J. G. Plöger.

Natomiast część trzecia zawiera opracowania odnoszące się do Liturgii godzin (s. 295—450). Oprócz ogólnych uwag o tej formie modlitwy i kultu Kościoła poddane zostały szczególnej analizie poszczególne godziny kanoniczne oraz ich części. Autorami opracowań są: E. Fastenrath, F. van der Grinten, J. Gülden, J. Wagner, O. Lang, K. G. Peusquens, H. Büsse, V. Stebler, A. G. Martimort, A. Rose, H. Kochem, R. Kaczyński, W. Dürig i A. A. Häussling.

W końcowych partiach książki zamieszczono w kolejności wykaz skrótów, chronologię życia T. S. Schnitzlera, bibliografię jego publikacji, indeksy nazwisk i rzeczy oraz adresy autorów prezentowanych opracowań.

Całość omawianej książki stanowi mozaikę wybitnych autorów — liturgistów oraz ich głębokich przemyśleń i studiów. Każde z opracowań stanowi samo w sobie zwartą całość, a jednak jest bardziej zrozumiałe w kontekście pozostałych opracowań i wszystkie razem w ramach poszczególnych części tworzą zwarte bloki tematyczne. Szczególnie widać to na przykładzie części drugiej traktującej o Mszy św. Mając na uwadze wartość poszczególnych opracowań może warto pokusić się o przełożenie niektórych z nich i opublikowanie jako artykuły w polskich periodykach teologiczno-liturgicznych. Udostępnienie ich byłoby szczególnie cenne w procesie pogłębiania odnowy liturgicznej, która wymaga odpowiednich pomocy teoretycznych. Teologiczna wartość poszczególnych studiów jest bowiem znaczna i o dużym gatunku praktycznym.

Szczególnie należy podkreślić oparcie się prawie wszystkich autorów na bogatym materiale teologii biblijnej oraz patrystycznej. Prace te stanowią doskonałe studia biblijne wiele szczegółowych kwestii teologii liturgii Eucharystii oraz Liturgii godzin. Teksty biblijne stanowią twórcze podstawy wielu analiz, a nie tylko dowody stawianych myśli czy wniosków. Biblia stała się żywym elementem rozumienia liturgii, jej znaków zbawczych oraz udziału w niej poszczególnego wierzącego. Sięgnięcie do biblijnych źródeł teologii Mszy św., a zwłaszcza publicznej modlitwy Kościoła, jest czynnikiem nadającym prezentowanej pracy walor praktyczny.

Gniezno — —Warszawa

KS. ANDRZEJ F. DZIUBA

M. KELLERMANN — S. MĘDALA — M. PICCIRILLO — E. SITARZ, *Welt aus der die Bibel kommt*, (Biblische Basis Bücher, Bd. 2), Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk — 1982, ss. 263.

Omawiana praca zbiorowa stanowi drugi tom z serii „Biblische Basis Bücher” redagowanej przez polskiego biblistę ks. Eugeniusza Sitarza CM. Ks. E. Sitarz jako biblista pracował w zespole rewizyjnym „Biblii Tysiąclecia”, a także posiada znaczny udział w edycji *Archeologii Palestyny* pod red. ks. L. W. Stefaniaka CM. Od blisko 15 lat pracuje w RFN jako sekre-